

קדושת פירות שביעית – "לאכלה – ולא להפסד"

הרב שהם עורקבי, סא"ל – ראש ענף הלכה

- א. מבוא
- ב. מהות הקדושה בפירות שביעית
- ג. מצווה באכילת פירות שביעית
- ד. כבודם של פירות שביעית
- ה. הפסד פירות שביעית
- ו. הפסד פירות שביעית בגרמא
- ז. פחי שמיטה בצה"ל
- ח. סיכום

א. מבוא

על הפסוק בתורה: "והיתה שבת הארץ לכם לאכלה"¹, דרשו בגמרא במסכת פסחים²:
"לאכלה אמר רחמנא ולא להפסד".

וכתבו התוספות³:

"ואין מספר לדינים ולאיסורים שיש בפירות שביעית שצריך לנהוג בהן
קדושת שביעית".

מודגש בדברי התוספות האיסור להפסיד פירות שביעית והחובה לנהוג בהם קדושה מיוחדת.
בטרם נבוא לדון בסוגיה כיצד יש לשמור על קדושת פירות השביעית, נעיין במהות הקדושה
הקיימת בפירות אלו.

ב. מהות הקדושה בפירות שביעית

נאמר בתורה⁴ (לגבי היובל): "כי יובל הוא, קדש תהיה לכם, מן השדה תאכלו את תבואתה".

1 ויקרא כה, ו.

2 דף נב, ב.

3 סוכה לט, א ד"ה שאין.

4 ויקרא כה, יב.

מתוך נקודת הנחה כי המילים "קודש תהיה לכם" נוגעות גם לשביעית, מה משמעות הקדושה כאן?

למילה 'קדושה' יש מספר משמעויות שונות. בדרך כלל היא מתייחסת לדבר רוחני נשגב. לדוגמא, כאשר אנו עוסקים בקדושת הארץ או בקדושת בית המקדש, כוונתנו על הנוכחות האלוהית הקיימת במקומות אלו יותר מאשר במקומות אחרים. כך גם לגבי קדושת חפצים מסויימים, כמו ספר תורה או קרבן, כוונתנו לייחס להם קרבה מיוחדת לקב"ה.

אולם השורש ק.ד.ש. משמש לפעמים גם במשמעות אחרת. בעניין איסור הזריעה בכלאים, נכתב בתורה⁵: "פן תקדש המלאה הזרע אשר תזרע ותבואת הכרם". אין כוונת התורה לומר שיש כאן מעמד רוחני קדושה, אלא לומר שהכלאים אסורים בהנאה.

כך הירושלמי⁶ מתנסח במילה 'קדושה', גם לגבי ערלה: 'קדושת ערלה', בדומה ל'קדושת שביעית'. ברור שאין לערלה שום קדושה כמובן הרווח של המילה.

גם הרמב"ם בחר בשם: "ספר קדושה", דווקא לחלק בספרו העוסק במאכלות אסורים ובאיסורי ביאה.

גם משמעות הירושלמי וגם דברי הרמב"ם, עולים בקנה אחד עם דברי רש"י⁷, המבאר שהשורש ק.ד.ש. מתייחס לכל מה שרחוק ומובדל מן האדם, בין אם משום שהוא אסור לו, ובין אם משום שהוא נשגב ממנו.

ממילא עולה השאלה, מה משמעותו של המושג 'קדושת שביעית': האם לפנינו קדושה כמובן הנשגב, בעל מעמד רוחני מיוחד עם קדושה עצמית, ומגבלות השימוש הן רק תוצאה של קדושה זו⁸ (קדושת גוף, כעין פירות תרומה), או שמא אין כאן אלא קדושה כמובן האיסורי, דהיינו מגבלות בשימוש בחפץ, ולא מעבר לכך⁹ (בדומה לפירות ערלה וכלאים)?

5 דברים כב, ט.

6 שביעית ז, הלכה ב.

7 דברים כב, ט. ועיין מורה הנבוכים ג, לג.

8 כך משמע בספר דגל ראובן (ח"ב, סימנים לא-לב), שבפירות שביעית ישנה קדושת גבוה ממש, ומסיבה זו אסרה התוספתא (שקלים א, ז) להביא מנחות ונסכים מפירות שביעית, שדבר שבחובה אינו בא אלא מן החולין.

9 כך משמע בספר כלכלת שביעית (עמוד תעו בהערה) שחלק על ספר דגל ראובן, וכתב שבפירות שביעית אין שום קדושת גבוה, אלא הם כחולין גמורים, ומה שהם נקראים בגמרא 'קודש' אינו אלא לעניין האיסורים החלים עליהם.

ג. תפיסת דמים

חכמינו בתורת כהנים¹⁰ למדו מהפסוק: "כי יובל היא, קודש תהיה לכם", את דין תפיסת דמים. וכך מובא בגמרא¹¹:

"שביעית תופסת את דמיה, שנאמר 'כי יובל היא, קודש תהיה לכם' - מה קודש תופס את דמיו ואסור, אף שביעית תופסת את דמיה ואסורה".

אחד ההבדלים הבולטים בין חפצי איסור לחפצי הקדש, הוא האפשרות להעביר את האיסור או הקדושה לחפץ אחר. למשל, חפץ המוקדש לבדק הבית, מוגדר חפצי הקדש, וניתן לפדות אותו בכסף, כך שהחפץ יהיה חולין, והכסף יהיה קדוש במקומו. אך פירות ערלה או כלאיים, מוגדרים חפצי איסור, ולכן לא ניתן להעביר את האיסור שלהם לכסף או לפירות אחרים, ואף אם ימכור אותם, הפירות יישארו באיסורם, והכסף יישאר בהיתרו. אם כן, חז"ל למדו מהפסוק "קודש תהיה לכם", ששביעית דומה בעניין זה להקדש ולא לאיסורים, כך שכאשר אדם מוכר פירות שביעית, הכסף שהוא מקבל נתפס¹² בקדושת שביעית. לכאורה, על פניו, ניתן להוכיח מכאן שבפירות שביעית ישנה קדושה ממשית, בדומה לחפצי הקדש.

אך בעיון מעמיק יותר, נראה שלא ניתן להוכיח זאת מכאן, שכן תפיסת דמים אינה מאפיינת חפצי קדושה ככלל גורף. בקדשי מזבח ובתרומה יש קדושה לכל הדעות, ובכל זאת לא ניתן לפדות אותם או להעביר את קדושתם לחפץ אחר. ולכן יש לבאר שהאפשרות לפדות קדשי בדק הבית אינה נובעת מן העובדה שהם קדושים וממילא ניתן לפדותם, אלא מאופי הקדושה שלהם, שכאשר חפץ מוקדש לבדק הבית, אין זו קדושת הגוף, אלא קדושת דמים, כלומר אין המקדיש מיעד לגבוה דווקא את החפץ הזה, אלא הוא מעניק להקדש ערך כספי מסויים, הבא לידי ביטוי בחפץ הזה. בשלב זה, אותו חפץ שייך לבדק הבית בכל מקום שהוא נמצא, ולכן הוא קדוש, אולם המקדיש יכול לרכוש את החפץ מבדק הבית ולתת תמורתו חפץ אחר, וכך תעבור הקדושה אל החפץ השני. קדושת החפץ נובעת מבעלות ההקדש, ואם הבעלות עוברת לחפץ אחר, עוברת עמה גם הקדושה. אך בקדשי מזבח ותרומה, וכן איסורים כמו ערלה וכלאים, יש על החפץ חלות שאינה קשורה לבעלות, ולכן לא ניתן להעביר את אותה חלות לחפץ אחר.

מהמשך הגמרא עולה כי מעמדם של פירות השביעית לא דומה בדיוק לקדשי בדק הבית אלא יש להם מעמד מורכב יותר:

10 ג, ג.

11 סוכה מ, א.

12 יש דעות שהכסף אסור בהנאה למוכר מדרבנן מדין קנס שקנסוהו (תוס' חולין ד, ב).

"שביעית תופסת את דמיה, שנאמר 'כי יובל היא, קודש תהיה לכם' - מה קודש תופס את דמיו ואסור, אף שביעית תופסת את דמיה ואסורה. אי מה קודש תופס דמיו ויוצא לחולין, אף שביעית תופסת את דמיה ויוצאת לחולין? תלמוד לומר: 'תהיה' - בהוייתה תהא. הא כיצד? לקח בפירות שביעית בשר - אלו ואלו מתבערין בשביעית. לקח בבשר דגים - יצא בשר ונכנסו דגים. לקח בדגים יין - יצאו דגים ונכנסו יין. לקח ביין שמן - יצא יין ונכנס שמן. הא כיצד? אחרון אחרון נכנס בשביעית, ופרי עצמו אסור."

לפי הדברים האמורים, לפירות השביעית יש מעמד ייחודי. מצד אחד, הפירות עצמם נשארים בקדושתם בכל מקרה, בדומה לאיסורים או תרומה, ואינם יוצאים לחולין לעולם. מצד שני, יש קדושה גם בשווי של הפירות, ואת הקדושה הזו ניתן להעביר הלאה מחפץ אחד לחפץ אחר, בדומה למה שקורה בקדשי בדק הבית. באופן זה, יישארו שני חפצים קדושים: הפרי המקורי, והחפץ האחרון שנקנה בדמיו. לדין זה אין תקדים במקום אחר, והוא ייחודי רק לפירות שביעית.

כדברים האלו, במשמעות המינוח קדושה בפירות שביעית, מונח גם בדברי ה'ילקוט יוסף' שביעית¹³:

"ואף שיש קדושה בפירות שביעית, מכל מקום מותר לאכלם בזמן הזה, אף שאנו טמאי מתים, שאין זה כדין תרומות ומעשרות, אלא עיקר הקדושה הוא שיהיה פירות שביעית וכל תבואת שביעית, הפקר לכל, כמטרת התורה בשביעית. וראיתי שצינו למלבי"ם בפירושו על הספרא, שכתב: לאיזה עניין קראה בשם קודש? וזה לא יצדד רק על המועדים שנמנעים מהם בכל מלאכה ומתקדשים לעבודת ה', אבל יובל ושביעית מותרים בכל מלאכה? ופירשו חז"ל, שהפירות דינם כקודש... אולם אמר 'קודש תהיה' שתישאר קודש ואין לה פדיון."

לפי זה, לא ניתן ללמוד מכאן שיש קדושה עצמית בפירות שביעית, אלא יתכן שמשמעות המושג 'קדושה' בהקשרם הוא רק מבחינה איסורית.

הירושלמי¹⁴ דורש את הפסוק הנ"ל באופן שונה: "כתיב 'כי יובל היא, קודש תהיה לכם מן השדה תאכלו את תבואתה' - מה היא קודש, אף תבואתה קודש". לדברי הירושלמי, המילים "קודש תהיה לכם", המתייחסות לשנת היובל, מתייחסות גם לסיפא העוסקת בתבואה: "מן

13 ריש פרק טו.

14 פרק ד, הלכה ז.

השדה תאכלו את תבואתה", היינו שגם התבואה היא קודש. לכאורה, ניתן להוכיח מדברי הירושלמי אלו, שבפירות השביעית ישנה קדושה ממש, ולא רק איסורים והגבלות. אך הר"ש סיריליאנו באר, שקדושת היובל היא בשילוח עבדים וחזרת קרקעות לבעליהן. לפי זה, אין מדובר כאן בקדושה עצמית, אלא בייעוד ותכלית (כמו: "קדשו צום קראו עצרה"¹⁵). ולפי זה מתבארים כל דברי הירושלמי, כך שגם הפירות אינם 'קדושים', אלא שבשנה זו יש להם ייעוד מסויים¹⁶.

ד. מצווה באכילת פירות שביעית

טרם החילונו בבירור פרטי האיסורים באכילת פירות השביעית, נברר האם יש מצווה באכילת פירות שביעית.

נאמר בתורה¹⁷: "והיתה שבת הארץ לכם לאכלה לך ולעבדך ולאמתך ולשכירך ולתושבך הגרים עמך: ולבהמתך ולחיה אשר בארצך תהיה כל תבואתה לאכול".

לכאורה, מפשטות הכתוב נראה שיש מצווה באכילת פירות שביעית.

אולם הרמב"ם לא מנה במניין המצוות שום מצווה הנוגעת לאכילת פירות שביעית, ואף לא רמז שיש עניין כלשהו באכילתם. כך גם אצל רוב ככל מוני המצוות האחרים.

אולם, הרמב"ם¹⁸ השיג על הרמב"ם, בכך:

"לבד ראה זה מצאתי מצוות שכח אותן הרב ממצוות עשה... מצווה שלישית שאמרה תורה בפירות שביעית, 'והיתה שבת הארץ לכם לאכלה', ודרשו: 'לאכלה ולא לסחורה', וזה דבר תורה הוא, כמו שאמרו... במקומות רבים מן התלמוד... ונכפלה זאת המצווה באמרו יתברך 'ואכלו אביוני עמך', שלא אמר 'לאביוני עמך תעזוב אותם', כמו שאמר 'לעני ולגר תעזוב אותם' בלקט ושכחה, אבל לשון אכילה מזכיר בהם הכתוב בכל מקום. והנה העושה סחורה בהם עובר בעשה".

15 יואל א, יד.

16 אמנם, מהרש"ם עצמו נראה שהפירות קדושים ממש, אך לא תקע יתידו בדברי הירושלמי הנ"ל.

17 ויקרא כה, ו-ז.

18 השגות הרמב"ם לספר המצוות לרמב"ם, שכחת העשין, מצווה ג.

ונחלקו המפרשים בהבנת הרמב"ן: בספר 'מגילת אסתר' הבין, שלפי הרמב"ן ישנה מצוות עשה לאכול פירות שביעית¹⁹, ואיסור הסחורה הוא רק תוצאה שלה: מאחר שיש מצווה לאכול, מי שסוחר במקום לאכול מבטל את המצווה²⁰, וכך הבין גם התשב"ץ²¹.

לעומתם, החזון איש²² וכן בספר תורת הארץ²³ ועוד, הבינו שאין כוונת הרמב"ן אלא לאיסור סחורה בלבד. הפסוק "ואכלו אביוני עמך" בא לומר, שהפירות מיועדים לאכילה בלבד, בניגוד ללקט, שכחה ופאה, שהעניים רשאים לעשות בהם כרצונם, אולם אין ללמוד מכאן שהאוכל פירות שביעית מקיים מצווה כלשהי. החזון איש מסביר, שלא ניתן להכניס במילה: "לאכלה" שתי מצוות שונות: חובת אכילה ואיסור סחורה.

מכל מקום, לדעת הרמב"ם ולרוב הפוסקים חדשים גם ישנים, אין מצווה באכילת פירות שביעית.

ה. שמירת כבודם של פירות שביעית

בכמה מקומות בבבלי ובירושלמי, נאמר על פירות שביעית, שיש לאוכלם בקדושת שביעית. המשמעות המעשית לכך היא, שיש לנהוג באותם חפצים על פי המגבלות של דיני השביעית: איסור הפסד, סחורה וכו'. לדוגמא, נאמר בגמרא במסכת סוכה²⁴, שמי שמחלל דמי שביעית על פירות, צריך לאכול את אותם פירות בקדושת שביעית, ורש"י מבאר שהכוונה היא לכך, שיש להשתמש בפירות אלו רק להנאות המותרות: אכילה, שתייה, סיכה והדלקת הנר.

האם יש איסור לבזות את הפירות ויש חובה לכבדם או שהאיסור הוא רק להפסידם בשימוש שאינו של אכילה?

בכווננו לעסוק בכבוד פירות שביעית, נציב בפתח הדברים את דברי הירושלמי²⁵:

"אין סכין שמן של שביעית במרחץ, אבל סך מבחוץ ונכנס. ולא (=מדליקים) שמן שריפה (=תרומה שנטמאה) לא בבתי כנסיות ולא בבתי מדרשות, מפני ביזיון קדשים".

19 הרב קוק (שבת הארץ, קונטרס אחרון, כא) כתב, שלפי הדעה שישנה מצווה באכילת פירות שביעית, מי שיש בידו פירות כאלו, אינו רשאי לשבת בתענית שאינה חובה, כל זמן שפירות אלו לא נאכלו.

20 אמנם ספר מגילת אסתר מבין כך בדעת הרמב"ן, אולם הוא עצמו סבור שאכילת פירות שביעית אינה מצווה אלא היתר, ובזה מסביר את דברי הרמב"ם, שלא מנה מצווה זו.

21 בספרו זוהר הרקיע (אות לו).

22 יד, י.

23 לרב משה קלירעס, ח, כה.

24 סוכה לט, א.

25 שביעית פרק ח, הלכה ב.

ויש לדון- האם נימוק הירושלמי, "מפני ביזיון קודשים", מתייחס רק לדין השני, הנוגע להדלקת שמן תרומה, או גם לדין הראשון, הנוגע לסיכה בשמן שביעית בבית המרחץ? לדעת ערוך השולחן²⁶ נימוק זה נוגע רק לדין השני, ואילו האיסור לסוך בשמן שביעית בבית המרחץ נובע מן האיסור להפסיד פירות שביעית, שיש חשש שבמהלך הסיכה במרחץ יאבד חלק מהשמן, וכך נראה מפירושו הר"ש סיריליאו שם.

לעומתם, הסבירו הפני משה²⁷ ואחרים, שנימוק הירושלמי נוגע לשני הדינים, והאיסור לסוך בשמן שביעית בבית המרחץ, יסודו בכך שאין ראוי להכניס פירות שביעית קדושים למקום שבו עומדים אנשים בלא בגדים. לדעה זו, יש כאן מקור לקיומה של קדושה בפירות השביעית, ויש חיוב לשמור על כבודם.

מחלוקת דומה נוגעת גם לפירוש דברי התוספתא²⁸:

"שמן של שביעית, אין סכין אותו בידים טמאות".

לכאורה לא מובן מדוע אין לסוך בשמן שביעית בידיים טמאות, הרי אין חובה לאכול פירות שביעית בטהרה (כפי שצויין לעיל)! יש שתלו דין זה באיסור הפסד²⁹. שכן לאחר שיגעו בשמן בידיים טמאות הוא ייטמא, ומי שמקפיד לאכול בטהרה לא ירצה לאוכלו, ויש בכך משום הפסד. אולם, יש אחרונים שהבינו, שהאיסור לטמא את השמן אינו מצד דיני הפסד, אלא שפירות השביעית הם כקודשים, וישנו איסור לטמא קודשים. וכן כתב ערוך השולחן³⁰, שאין לטמא לכתחילה פירות שביעית, "שיש בהן קצת קדושה".

שיטת הראי"ה קוק בספרו "שבת הארץ"³¹ היא, שאין איסור עקרוני לטמא פירות שביעית, שהרי מותר לאוכלם בטומאה. אלא התוספתא מחדשת, שמפני כבודם של פירות השביעית יש ליטול ידיים לפני השימוש בהם. עפ"י שיטה זו, דין זה נוהג גם בזמן הזה, שכולנו טמאים, שהרי הוא אינו קשור ישירות לטומאה, אלא רק למעלת פירות השביעית, וזו לשונו:

"ונראה שבזמן הזה שהכל בחזקת טומאה, לא שייך דין זה שלא יסוך בידיים טמאות. ומכל מקום יש לומר, שאף על פי שאין לנו טהרות בזמן הזה, מכל מקום מפני כבוד קדושת שביעית אין לסוך גם עכשיו את השמן של שביעית כי אם בידיים טהורות על ידי נטילת ידיים, כשם שתיקנו נטילת ידיים לסעודה, וסמכו גם כן על המקרא של 'והתקדשתם- אלו מים ראשונים'

26 ערוך השולחן העתיד, זרעים, כד, יד.

27 שם.

28 שביעית ו, י.

29 מנחת ביכורים על התוספתא ור"י קורקוס בפרק ה מהלכות שמיטה ויובל, הל' ו-ז.

30 ערוך השולחן העתיד, זרעים, כד, טו.

31 קונטרס אחרון אות כה.

(ברכות נג, ב). וכל שכן שכשר הדבר לדון כן בשמן של שביעית שנקרא 'קודש', והמקדש עצמו בזה לקיים הלכה זו גם בזמן הזה, תבוא עליו ברכה. ונראה לעניות דעתי, שהנוטל ידיו לפירות שביעית כולם מפני כבוד קדושת שביעית משום שם קודש שנקרא עליהם, אין זה בכלל: 'הנוטל ידיו לפירות הרי זה מגסי הרוח' (חוליון קו.)."

המורם מכל האמור, כי ישנן שלש שיטות בשאלה האם יש קדושה בפירות שביעית. לשיטה האחת אין קדושה, לשיטה השנייה יש קדושה, ושיטת הביניים, בה אוחדים ערוך השולחן ("קצת קדושה"), וכן הרב קוק, ("שם הקודש הנקרא עליהם"). לפי שיטת מיצוע זו, מחד - פירות השביעית אינם כ'חפצי קדושה', ואין בהם קדושה ממש כמו בתרומה וקודשים, ומאידך - אין לראות בהם פירות חולין לכל דבר, אלא יש להם קשר מסויים לעולם הקדושה, מה שמחייב לנהוג בהם כבוד ומעלה, ולא לבזותם³².

1. הפסד פירות שביעית

בנוגע למאכלים אחרים שיש בהם קדושה, כגון: קודשים, תרומה ומעשר שני, ישנה דרישה לאכול אותם בטהרה, ולשמור עליהם מטומאה, הפסד או ביזיון. בנוגע לפירות שביעית, לא מצאנו חובה לאכלם בטהרה (אילו היתה חובה כזו, לא היינו יכולים לאכול היום פירות שביעית). אולם איסור מפורש ישנו להפסיד פירות שביעית. מקור האיסור להפסיד את פירות השביעית הוא מהפסוק³³: "והיתה שבת הארץ לכם לאכלה". ודרשו בגמרא³⁴: 'לאכלה אמר רחמנא ולא להפסד'. דהיינו - פירות שביעית מיועדים לאכילה בלבד, ולא לשימושים אחרים שנחשבים להפסד. וכך שנינו במשנה³⁵:

"כלל גדול אמרו בשביעית: כל המיוחד למאכל אדם, אין עושים ממנו מלוגמה (=תרופות) לאדם ואין צורך לומר לבהמה".

שימוש בצמחים לייצור תרופות הוא שימוש מועיל, אבל אם הצמחים הם צמחים המיועדים לאכילה, שימושם העיקרי הוא לאכילה ולא לייצור תרופות.

וכן פוסק רמב"ם³⁶:

32 כך כתב גם ספר השמיטה (פרק ז, סעיף א, אות א): "אע"פ שאין לפירות שביעית אותה הקדושה של שאר מיני קודש, יש להם עכ"פ מעניין של קדושה, וכינו אותם 'קדוש קדושת שביעית', וגם הכתוב קורא אותה בשם 'קדש', כדכתיב 'כי יובל היא קדש תהיה לכם'."

33 ויקרא כה, ו.

34 פסחים דף נב, ב.

35 שביעית ח, א.

36 הלכות שמיטה ויובל ה, יא.

"כלל גדול אמרו בפירות שביעית: כל שהוא מיוחד למאכל אדם, כגון חיטים, תאנים וענבים וכיוצא בהן, אין עושין ממנו מלוגמא או רטייה וכיוצא בו, ואפילו לאדם, שנאמר: "לכם לאכלה" - כל שהוא מיוחד לכם, יהיה לאכלה ולא לרפואה".

הדרשה "לאכלה ולא להפסד" מופיעה בגמרא בפסחים כנימוק לאיסור לקצוץ אילן בשביעית לאחר שהתחיל לתת פירות. אולם, הרמב"ם בפירושו המשנה³⁷ נימק דין זה באופן אחר: "אסור לקצוץ האילנות בשנה שביעית אם התחילו להוציא פירותיהן, מפני שהוא גוזל בני אדם, לפי שה' נתן פירותיהם לכל אדם".

יש לברר, מדוע הרמב"ם נתן לדין זה נימוק שונה ממה שמופיע בגמרא? התוס' יו"ט (על המשנה שם) תירץ, שהרמב"ם לא התכוון לתת נימוק שונה, אלא לבאר את אותו הנימוק: בשורש הדרשה "לאכלה ולא להפסד" עומד הרעיון, שפירות השביעית נועדו לאכילת כל בני האדם, ומי שגורם להפסדם של הפירות, גוזל באופן זה את הציבור. דברי הרמב"ם נוגעים למי שכורת עץ ואינו מאפשר לפירותיו לגדול, אולם ניתן לומר סברה זו גם לגבי מי שזורק פרי לאשפה: פרי זה נועד במקורו לשימוש הכלל, ומותר לקחת אותו מהשדה רק לשם אכילה ומי שנוטל פרי זה ומקלקל אותו, גוזל בכך אנשים אחרים שהיו יכולים ליהנות מאותו הפרי.

ועדיין יש לדון, האם האיסור הוא רק הפסד בידיים או גם הפסד בגרמא?

ז. הפסד פירות שביעית בגרמא

בירושלמי בשביעית³⁸ נאמר: "והדא קניבתא דירקא מסקין לה לאיגרא והיא יבשה מן גרמא". [פירוש מילולי: קניבת ירק מעלים אותה לגג והיא מתייבשת מעצמה]. וכתב על כך בשו"ת מהרי"ט³⁹:

"ואף על פי שעל ידי כן הפירות מתייבשות ונושרות... אין בזה משום 'לאכלה' ולא להפסד', הואיל וגרמא הוא ואינן מפסידן ביד, כדמוכח בירושלמי: "הדין קניבתא דירקא...". כלומר שמאכל אדם הוא ואי אפשר להאכילה לבהמה, אבל לאחר שיבשה ולא חזיא לאדם- שרי".

דהיינו הפסד שנאסר לגבי פירות שביעית, הוא הפסד בידיים ולא הפסד בגרמא.

37 שביעית ד, י.

38 ז, א.

39 חלק א, סימן פג.

אולם בספר מקדש דוד זרעים⁴⁰ כתב לחלק בין סוגי ההפסד בגרמא, בין הפסד ע"י גורם חוץ לבין הפסד מאליהן:

"לפי זה האי דאסור להפסיד פירות שביעית אינו רק שלא להפסיד בידיים, אלא צריך גם כן למנוע שלא יבואו לידי הפסד מאליהן. והנה המהרי"ט ז"ל בתשובה כתב דלגרום הפסד לפירות שביעית מותר... מיהו יש לחלק, דלעולם אסור לגרום הפסד לפירות שביעית, וצריך אף להציל אותם מן ההפסד, אך זה רק מהפסד שהוא ע"י סיבה (=גורם חיצוני), אבל אם מאליהן הן אבודין, שכך טבען בזה, אינו מחוייב לעשות טעדיקי שלא יפסד. דאף בתרומה שמחוייב להציל מן ההפסד גם כן, לא מצינו שצריך לחולטה בחומץ שלא תיפסד, דכל שנפסדת מעצמה מחמת טבעה- לא אכפת לך".

ויש לעיין, שהרי בירושלמי מדובר שהעלה לגג ושם יבשו, ולכאורה מעשיו זירונו את הקילקול ואין כאן הפסד טבעי ללא מעשי ידי אדם! הפוסקים דנו בכך והסיקו שכל שאין במעשיו מעשה קילקול ממש, אין בכך איסור.

וכן כתב החזון איש בשביעית⁴¹:

"ולמדנו מזה גם דין שביעית, שאין בהן כלל מצוה באכילתן אלא איסור הפסד, דאין איסור להניחן שיירקבו מעצמן, וכדאמר בירושלמי שביעית: 'והדא קניבתא דירקא מסקין לה לאיגרא והיא יבשה מן גרמה'- ומשמע שעדיין אוכל אדם הוא קודם שיבש, ומכל מקום מסקין לה לאיגרא, ומשמע דזה מותר לכתחילה... ונראה דהא דמסקו לה לאיגרא לא מיקרי מפסיד בידיים".

בספר משפטי ארץ⁴² התייחס למציאות מורכבת יותר, בה עצם חיתוך הירק גורם לזירונו הקילקול של החצי הנותר בירק, והביא סברא יסודית, שכל הפסד מכוח אכילה - לא נקרא הפסד. זו לשונו:

"מותר לחתוך פרי אע"פ שדעתו לאכול חציו בלבד, וגורם על ידי החיתוך לזירונו הקילקול של החצי הנשאר, אע"פ שיש כאן גרם הפסד, מ"מ הורו הגרי"ש אלישיב והגר"נ קרליץ שכאשר לוקח חצי פרי כדי לאכלו, אין איסור בזה שגורם הפסד לחצי שנשאר, שכל גרם הפסד שבא מכוח אכילת פירות שביעית- מותר".

40 סימן נט ס"ק ה.

41 סימן יד סעיף י.

42 פרק כא סעיף יא.

ח. פחי שמיטה בצה"ל

לפי הדברים האמורים, נבוא לשאלה: כיצד יש לנהוג בשאריות פירות שנשארו במהלך הבישול במטבח הצבאי?⁴³

כפי שראינו לעיל, למרות שיש מתירים להפסיד פירות שביעית בגרמא, אין הדבר פשוט כל-כך להלכה, ולכן נראה שאין להקל לזרוק פירות שביעית לפח אשפה רגיל. אמנם, אם ניתן לעטוף את שאריות האוכל ולהניחם בפח באופן שלא ימאסו כתבו הפוסקים להתיר. בשו"ת אור לציון⁴⁴ כתב:

"קליפות הראויות לאכילת אדם או לאכילת בהמה, אף שאינו חייב לאוכלן או להאכילן לבהמה ורשאי להשהותן עד שיתעפשו ויפסלו מאכילת בהמה, מכל מקום אין לזרוקן לאשפה כמות שהן, אלא יעטוף אותן בנייר או בשקית ניילון וכד', באופן שלא יימאסו בזריקתן לאשפה ויניחם כך באשפה... דכשזורק לאשפה כשהם בתוך שקית- אין זה חשוב דרך ביזיון".

בספר פירות שביעית⁴⁵ כתב בשם הרב חיים קיינבקי:

"בתחילה היו נוהגים בפירות שביעית כפי שנוהגים בפירות תרומה, לעוטפם ולהשליכם לאשפה, ובאמת די בכך, אך אכשרי דרי, ונוהגים להניח בפח מיוחד, ואני נוהג להניח בפח זה גם את התרומה".

אמנם הגר"מ שטרנבוך בספר שמיטה כהלכתה⁴⁶ החמיר לעטוף בנייר, אפילו כשמשליך את השאריות לפח מיוחד:

43 יש לציין שהפוסקים נחלקו מהו מעמדם ההלכתי של שאריות פירות שביעית שהרגילות היא לזרוקם. אולם נמנו וגמרו שמה שראוי לאכילת אדם וחסים על כך בני האדם – יש לנהוג בו קדושת שביעית (דרך אמונה פרק ה ס"ק יג).

הילקו"י בהל' שביעית פרק טו הכריע שהמעט שרגיל להשאיר בצלחת, אינו חושש עליו ומותר לזרוק לאשפה, אך אם נשאר שיעור ניכר, אינו זורקו לאשפה אלא נוהג בו קדושת שביעית. במסגרת הצבאית, לא ניתן לתת דברינו לשיעורין. כמו כן, פעמים רבות נותרות כמויות מזון גדולות בסירים ובקדירות, ולכן נקטנו שבאופן פשוט בשאריות מזון במטבחים ציבוריים, כמטבחי צה"ל, יש לנהוג בשאריות ככל פירות שביעית.

ואף אם תמצי להקשות מדברי הפוסקים שכתבו שאין איסור הפסד פירות שביעית בדבר שהוא כדרכו (כמו כיבוי נר ההבדלה ביין של שביעי- כדברי האור לציון שביעית עמ' מב), והוא הדין כאן, שדרך המטבחים בצה"ל לזרוק את כל השיריים גם כשהכמויות גדולות, נראה שיש לחלק בין שימוש כלשהו ככיבוי הנר, שנקרא שימוש כל שזו דרכו, לבין השלכה לאשפה שאין בכך שום שימוש.

44 שביעית, פרק ב, סעיף ג.

45 לרב צבי כהן ז"ל, פרק יט הערה א.

46 ג, ג.

"יזהר לכרוך תמיד לפני שזורק בנייר או בניילון שאז אינו מפסיד בידיים, ובאשפה מאליה נרקבת ומותר, אבל ראוי לא לשפוך פירות שביעית לפח אשפה שמיועד לכללך אפילו כרוך בנייר, שבזיון הוא ואסור להניח פירות שביעית שהם קודש וראויים עוד לאכילה בפח לאשפה, ולכן מעמידים היום בכל בית פח מיוחד לדברים שבקדושת שביעית לבד, ונזהר תמיד לכרוך כל דבר בנייר או בניילון וכשמתמלא זורקו, ולא נקרא בזה בזיון.

והמדקדקין מעמידים ב' פחים גדולים וכשמתמלא אחד מתחיל למלא את השני, ורק כשמתמלא השני מרוקן את הראשון, שאז ודאי כבר נתרקב הכל, ובדרך זו מקיימים מצוות שביעית בהידור"⁴⁷.

הגר"א וייס שליט"א בספרו מנחת אשר⁴⁸ כתב שפח השמיטה לא מהווה פיתרון טוב יותר מאשר עטיפת הפרות בניילון:

"ומשום כך נראה דבפח שמיטה קולא הוא ולא חומרא, דכדי למנוע את הטרחה לרוקן את שאריות המזון בכל סעודה וסעודה לשקית ניילון ולקושרה, הקילו לזרוק את השאריות של כל היום כולו לפח השמיטה, אך אין כל ריעותא בזריקה לאשפה בשקיות אטומות....

סוף דבר, מותר לנהוג בשביעית כמנהגנו בפירות תרומה. ומשום כך יש לרוקן את שיירי האוכלין בשקית ניילון ולאטום אותם ובדרך זה אפשר לזרוק לאשפה".

ט. סיכום

עפ"י רוב השיטות עולה כי הקדושה בפירות שביעית אינה קדושה עצמית, אלא רק מבחינה איסורית.

אולם גם לפי השיטות הסוברות שפירות השביעית אינם כ'חפצי קדושה', ואין בהם קדושה ממש, מכל מקום אין לראות בהם פירות חולין לכל דבר, אלא יש להם קשר מסויים לעולם הקדושה, מה שמחייב לנהוג בהם כבוד ומעלה, ולא לנהוג בהם דרך ביזיון.

הפוסקים הכריעו לאיסור הפסד פירות שביעית בידיים. לגבי גרם הפסד - ראינו פוסקים לכאן ולכאן.

ומכאן באנו לנושא פחי השמיטה בצה"ל, עפ"י הדברים האמורים נראה להכריע בהלכה כי

47 כמנהג המדקדקין כתב בילקו"י (שביעית, פרק טו עמ' שע) שזה מנהג רבים.

48 שביעית סימן לז.

ניתן לנהוג באחת מהאפשרויות המנויות לעיל: או לעטוף את הפירות ולהשליכם לאשפה, או לייחד פחי שמיטה, ולהניח שם את שאריות המזון.

אולם נראה כי הנחיה זו טובה בבית הפרטי, אך במערכת הצבאית לא ניתן לנהוג כמדקדקין דלעיל (בספר שמיטה כהלכה), ולייצר מערכת שבה מונחים שני פחי שמיטה והפח מתרוקן רק לאחר ריקבון, שכן הכמויות גדולות והנחיה זו לא ברת ביצוע למעשה.

לפיכך – יש להעדיף במערכות כצה"ל, את ההשלכה בעיטוף שקיות לאשפה.

זאת ועוד, לאור הצורך בהקפדה שלא לערב פירות שונים שעצם השלכתם יחד לפח השמיטה הריהי מהווה גרם הפסד, לכן ראוי לבחון היטב מה מהפירות במעמד של פירות שביעית ומה לא, ובכך למנוע זריקה מיותרת של פירות, שלא יצא שכרנו בהפסדנו.